

Mikor pataokban mosta magát a hold,
s a büszke pár nem télikabátban ült
halotthideg tó pőre partján –
sikos ölük melegén fürödtek.

Tudnám, talán még... Sárga levél zörög;
évek vasörve csörgeti láncait:
ne merje senki bárdolatlan
sérteni – szánni se – sorsfutásom.

Pórázon agg eb szóltan urat vezet.
Gyér tapsra véget ér a komédia.
A közelítő tél a szinpad
cirkuszi diszleteit lesöpri.

Radics Viktória

FÜSTGOMBOLYAG

In memoriam Ariadna Efron
(1912–1975)

Minden szürke, Marina ruhája, arca is. Az utca csupa sár, a kunyhón fürtökben lógnak a legyek. Pedig a helység nevében – Csisztopol – ott a „tisza” szó. Ebbe a Káma-parti tatár városkába evakuálták a moszkvai írókat. Marina Cvetajevát nem; őt meg a kisfiát csak Jelabugába, a rogyant faluba engedték, s most azért van itt, hogy tartózkodási engedélyt, lakhatást és munkát szerezzen. Kérvényt adott be a pártbizottságnak: „*Kérem, hogy vegyenek fel mosogatónak a Litfond megnyitás előtt álló étkezdéjébe.*” Pártfogói a fejüket csóválták: kérvény nagyon sok van, állás meg csak egy.

Most egy újdonsült ismerősét várja a küszöbön, nem is tudja, miért – belekapaszkodott a kedves, anyás arcba. Ő is nemrég érkezett gyerekeivel Csisztopolba, és már jól berendezkedett. Marina rágyújt, babrálja kis táskája tartalmát, a három gyapjúgombolyagot: kék, sárga, fehér. Lidia zavartan lép ki az ajtón – furcsállja ezt a nőt –, és hinni sem akar a szemének: ilyen bolyhos, finom fonalat még sohasem látott: mint-ha füstgombolyagok lennének, kézbe kíváncsoznak, akár a kis állatok.

Marina föl pattant, és bevágta őket kis, fakó táskájába, amely Anna Karenina piros retiküljére emlékeztette Lidiát, arra, amit a pályaudvaron tett le a kezéből. A csodás gombolyagok csak később kerültek szóba. „*Ha eladhatnám ezt a gyapjút...*” – próbált reménykedni Marina, miközben egymás mögött bukdácsoltak a sárban cuppogó deszkákon. A vevő Zinaida Paszternak személyében azonban későn jelentkezett; Cvetajeva hirtelen, szó nélkül visszautazott Jelabugába.

A bérelt szobácskában ott hevert az a kötél, amellyel Borisz Paszternak kötötte át a börtöndjét Moszkvában, mielőtt kikísérte volna az északi folyami kikötőbe. „Erős ez, akár egy akasztott embert is elbír!” Később sokáig nem tudta megbocsátani magának ezt a végzetes tréfát.

Azokat a motringokat még Párizsból hozhatta magával Marina vagy a lánya. Ariadna kislánykorától kezdve kötött, rendelésre. Muszáj volt. Anyja alig jutott keresetnek, az emigráció egyre nyilvánvalóbban kiközösítette. Apja gyakran hosszú időre eltűnt. Alja, Aljusa, a nagylány volt az, akire mindig számítani lehetett.

Azon a reménytelen napon, 1941. augusztus 27-én volt két éve, hogy elhurcolták. „Felszaggatom a sebet, az élő húst. Rövidre fogva: augusztus 27-én éjjel elvitték Alját. Vidám volt, nagyszerűen viselkedett. Tréfára vette. Elfelejtettem: utoljára négy nappal azelőtt láttam boldognak, a Műv. Szöv.-ben, a »kolhoz munkásnők« kiállításán, piros ruhában volt, amit én ajándékoztam neki, ragyogott. Megy, el sem búcsúzik! Én – Alja, hát el sem búcsúzol senkitől? Ó könnyes szemmel – hátraímt! Sztarik, dobro!” Az első híradás hét hónap múlva érkezett tőle, egy messzi lágerből.

1955 nyarán, amikor Ariadna Efron hazatért a szibériai száműzetésből, első dolga volt felnyitni a ládát, amelyben anyja hagyatéka: füzetek heverték. Egy részüket kisöccse hozta haza Jelabugából, a többit szerelme szedte össze az ismerősöktől, akikre Marina az evakuáció előtt rábízta holmiját. (Georgij Efron, †1944. Samuil Gurevics, †1952.) Nem volt könnyű hozzáférni a ládához, fel kellett bontani idős nagynénje ágyát, s a matracot, a deszkákat csak a másik, magatehetetlen nénikéje ágyára lehetett átrakni. Ez a láda lett Ariadna egyetlen saját bútora, rajta ült és rajta aludt.

„Találomra szedtem elő anya füzeteit – hol korábbiak kerültek a kezembe, hol az utolsók, melyekben a türelmesen rótt fordítások oszlopai közé mindörökre be voltak falazva a feljegyzések az apámnak meg nekem szánt küldeményekről, s azoknak a reménytelen beadványoknak a fogalmazványai, amelyekkel anya annyi mindenkit ostromolt Sztálintól Fagyjevig, meg ezek a szavak: Verset többé nem fogok írni. Annak – vége. Éjszaka olvastam a füzeteket, amikor elcsön-desedett a közös lakás. Hiába gondoltam, hogy annak idején kisírtam minden könnyemet – ezt nem lehetett nem megsírtni. És kellett mind e gyötrelmem – nem a könnyeké, hanem a cselekvésé, nem az elsíratásé, hanem a föltámadásé.”

Azt a két évtizedet, ami Ariadnának még megadatott – hatvanhárom évesen vitte el a szíve –, teljességgel anyja – és rajta keresztül egy egész letűnt nemzedék s egy füstté vált szellemiség – emlékének szentelte, tevékenység – írás, szerkesztés, utánajárás – és olyan áldozás formájában, amelyről semmit sem tudhatunk.

„Minél öregebb vagyok, annál közelebb kerülök a szüleimhez. Összeolvadok velük lélekben, jobbára velük élek, sőt inkább velük, mint magammal vagy mint a múltó napokkal. A napokat valóban mulandónak érzem, apa és anya viszont szilárdan állnak lelkemben. Ma már (naptár szerint) sokkal öregebb vagyok náluk, s inkább a gyerekeimnek érzem őket, semmint a szüleimnek...”

Egyik utolsó fényképén a Tarusza partján – az államosított, régi Cvetajev-dácsa közelében – látjuk, amint köt. Gyakran visszajárt anyja gyermekkorának színhelyére. S a képaláírás: „Ariadna Szergejevna sosem ült ölbe tett kézzel, szabad perceiben kötmi szeretett. A lubjankai cellában is felbontotta a salját, és két gyufaszállal hurkolta a fonalat.”

Anyjával ellentétben, aki csupa él volt és vágás, verseinek ütemei is olyanok, mintha karddal metszették volna, prózái, levelei is szilánkosak – Ariadna lány volt, csendes és türelmes. A kötéssel egész élettevékenysége jellemezhető. Időket, távolságokat kötött össze szemet szembe hurkolva, kitartó munkával, odaadó lélekkel

A megélhetésért rengeteget kellett fordítania. Összegyűjtötte, szerkesztette anyja műveit. Hat évébe került, míg 1961-ben megjelenhetett egy vékonyka, kis példányszámú kötet Marina Cvetajeva verseivel. És levelezett, levelezett, mint anyja egész életében, mint annyian a régi generációból. Ám neki fő műfaja volt a levélírás, a kapcsolatszövés, minden erőszakoltságtól, mesterkéeltségtől mentesen: a már meglévő kapcsolatokat fűzte föl betűkbe. Leveleinek csak egy töredékét ismerhetjük; emlékezősek maradtak még utána, meg rajzok, akvarellek.

Nem sok iskolát járt ki. Irni, olvasni az anyja tanította, tőle származott a műveltsége is. Négyévesen olvasott, ötévesen írt, hatévesen naplót vezetett, s hét volt, amikor kész versek kerültek az irkáiba: *„Elfáradtam úrnőnek lenni / Jobb így, rabszolgasorban. / Hogy gyakorlott kézzel fonjam / Halálom előtt a lent.”*

1917-ben, míg az apa a fehérek oldalán, „a hitért, a cárért és a hazáért” harcol valahol, Marina elveszti minden vagyonát, „burzsuj” lakását hivatlan vendégek veszik birtokukba – egy kis szoba marad nekik, meg egy szamovár, melyben – ha van – a drága fagyott krumpli rottyog. A bútorok tűzre kerülnek, minden érték piacra. Ebéd után Alja lefekteti a kishúgát, leszedi a csetrest az íróasztalról, ki-ki előveszi a saját füzetét, és fölé hajol.

„Meghatóan tüneményes jelenség volt anya és lánya, akik inkább testvéreknek látszottak, és teljesen elszigetelődtek a valóságtól, szabad álmvilágban éltek – olyan feltételek közepette, hol mások jajgattak, megbetegedtek és meghaltak. A szerelem és a szépség szeretetének lelkierője mint ha megszabadította volna ezt a két embermadárkát a fájdalomtól és a bánattól. Az éhség, a hideg, a teljes elhagyatottság – és örök csicsérgés, mindig élénk járás és mosolygós arcok. Bajnoknők voltak ők, és ha rájuk néztem, nemegyszer visszatért belém a már majdnem teljesen kihunytt erő...” – írta Konsztantyin Balmont, akivel Marináék megosztották azt a pár szem, nehezen beszerzett krumplijukat.

A pici lány azonban, Irina, aki már a nyomorba született, és hároméves korára sem beszélt, csak énekelt, és a fejét ingatta – rendkívül szép hangja és remek hallása volt –, áldozattá vált. Marina beadta egy gyermekotthonba, ahol 1920 februárjában éhen halt. Az apja soha nem is látta a kicsit.

Alja sem emlékezett Szergej Efrontra. Marina is csak saját magának írta le a hozzá szóló leveleket. Nagyra értékelte férje áldozatkészségét, *„önmegsemmisítő ösztönét. Hát hogy maradhatott volna itthon? Ha mindenki maradt volna, Maga akkor is elindul. Mert Maga makulátlan. Mert Maga nem engedheti meg, hogy másokat öljenek meg. Mert Maga oroszlán, aki oroszlánrészt ad: életet mindenki másnak, nyulaknak és rókáknak. Mert Maga áldozatkész, és irtózik az önféltéstől, mert Magának az »En« nem fontos, mert mindezt tudtam az első pillanattól fogva! Ha az Isten megteszi azt a csodát, hogy Magát életben hagyja, követni fogom, mint egy kutya”*.

És 1922-ben, amikor hírt kap föléle, Aljával összecsomagolják a füzeteket, a legkedvesebb emléktárgyakat, és elindulnak Berlinbe, hogy megtalálják

Szergej Efron szintúgy szellemi ember volt, mint Marina, csakohogy eszmehívő. Csak a szín változott: a fehér vörösbe játszott át. Téves vonatra ültem – magyarázza rég nem látott feleségének új világnézetét –, amelyből már nem lehetett kiszállni. *„Vissz saafelé, Marmocska, csak gyalog mehetünk, araszolva, egész életünkben.”* S ezentúl, másfél évtizedes emigrációja alatt valóban szüntelenül azon munkálkodott – egyes feltételezések szerint a spiontevékenységtől sem riadva vissza –, hogy hazatérhessen fanatikus szeretett szülőhazájába. *„Szergej Jakovlevics teljesen beleesett Szovjet-Oroszországba, semmi mást nem lát, benne pedig csakis azt, amit akar”* – írja Marina a harmincas években

Párizsban. Férje proszovjet magatartása, mi több, ténykedése oda vezetett, hogy az antibolsevik orosz emigráció megvetette az egész családot.

Marinának mindenekelőtt Borisz Paszternak jelenti Oroszországot. Tizenhét évig tartó, száműzetésként megélt emigrációja alatt lélekben végestelen-végig Borisszal él; levelezésük a húszas évekből a harmincasokba ível, csúcspontja – 1925–26-ban – átszellemült szerelmi hőfokon ég. Egymás költészetének erejéből táplálkoznak, szellemileg egy jövődöbéli találkozás reménye élteti őket. Eleinte Weimar a cél, Goethe árnyékában szeretnék meglátni egymást, később azt tervezik, hogy együtt zárandokolnak el Rilkéhez.

Ez a csodálatos kapcsolat nem Moszkvában vette kezdetét, amikor száz lépésre voltak egymástól, hanem később, 1922-ben, amikor több száz mérföldnyi távolság állt köztük, s kit-kit a verseskötetei képviseltek. *„Marina, drága barátom, elragadó, természetfölötten szeretett rendeltetésem, én legbensőbb, füstölgő lelkem, Marina... – Borisz, Borisz, milyen boldogok lennénk te meg én – Moszkvában is, Weimarban is, Prágában is, ezen a világon is, de különösen azon, mely máris teljesen bennünk lakozik.”*

Az e világi találkozás, mely tizenhárom évi levelezés után esett meg Párizsban, az antifasiszta írókongresszuson, dermesztő fiaskó volt. Paszternak depressziótól támolygott (családi dráma volt mögötte, Zinaida miatt), teli volt félelemmel, nem hasonlított magára. Marina megcsalatlásként élte meg e nem-találkozást. És félreértette a mondatot, amit a kongresszuson Borisz a fülébe súgott: *„Marina, ne menj Oroszországba, ott hideg van, szörnyű huzat!”*

Borisz Paszternak hotelszobájában ott ült a huszonhárom éves, ragyogóan szép Ariadna is. Borisz átlósan elterülve a hatalmas ágyon, *„patetikusan búsulva”*, a márványkandallón felvágatlan francia könyvek és narancsok, a sarokban Marina lánya bámulja azt az embert, aki kiskorától kezdve – egészen máshogy és sokkal intenzívebben, mint itt, előben – jelen volt náluk. *„Aztán elmentünk a boltba, vettünk Zinának manikűrkészletet meg ruhát, és te rajtam mutogattad nekem, hogy Zina mekkora, és milyen méretei vannak, és akkor az egyszer rám néztél, mégis keresztülnéztél rajtam”* – emlékezik vissza Ariadna tizenhét év múlva Szibériában.

Huszonöt éves korában, amikor a francia törvények értelmében elérte a nagykorúságot, és állampolgárságot választhatott, magától értetődően a szovjet mellett dönt – és csomagol. Mindenki elhalmozza ajándékokkal. *„Vidám elutazás volt ez – nászútra mennék így az emberek”* – írja az anyja. Nem ártott ennek a boldogságnak az a mondat sem, amellyel Bunyin búcsúztatta a lányt: *„Hova mész, te bolond, száműznek Szibériába!”* Aztán merengve hozzáfűzte: *„No de ha annyi éves lennék, mint te... Jöjjön Szibéria, jöjjön a száműzetés! Mégis: Oroszország!”*

Az első két moszkvai év valóban meghozta a boldogságot Ariadnának. Otthonra, munkára, szerelemre talál. Fordit, szerkesztőségben dolgozik, és kilátásban van, hogy Párizsban szerzett grafikus-illusztrátori képzettségét is kamatoztatni fogja. Életében először van pénze, költethet süteményre, ananászra... S először szerelmes.

Nemsokára apja is megjelenik Moszkvában – Marina azonban marad. *„Ellene vagyok a New Yorkká – ideológiai New Yorkká – változtatott Moszkvának”* – írja egy levelében; félti tőle a kisleányt, és retteg rettenthetetlen önmagától: *„én – a magam Furchtlosigkeitjával –, én nem vagyok képes hallgatni, és nem bírok aláírni semmilyen, a nagy Sztálinnak címzett üdvözlőt, mert nem én tituláltam őt nagynak, és még ha nagy is, ez nem az én nagyságom, és – ami a legfontosabb – gyűlölök minden ünnepélyes, állami egyházat.”*

A párizsi orosz körök azonban csúnyán kiközösítették. Egyrészt a férje miatt, akiről

egyre gyanúsabb hírek kezdtek szállongani, másrészt: sohasem szerették, mert szegény volt és éles hangú, mert nem érdekelte az antibolsevik propaganda, mert dicsérte Majakovszkijt.

Am ami mindennél fontosabb: fogadalom köti Szergejhez. Amikor 1938-ban nyomtatásban újraolvassa OKTÓBER A VAGONBAN című, húsz évvel ezelőtt írt prózáját, megakad a szeme egy mondaton: „...követni fogom, mint egy kutya”. S a margóra odairja: „Nos, megyek is – mint egy kutya.”

Két hónapig volt együtt a család Bolsevóban. Marina iszonyatot érez sugárzani mindenünnen. Nem érti lánya derűjét, s azt látja – belátja –, hogy férje tehetetlen ember.

Egy délután Ariadna és Borisz Paszternak a kiadóval szembeni kis téren ül a fák között. Alja szerelmes és boldog, Borisz irigyli, hogy oly fiatal, és oly egyszerű az élete. Szóba kerül, hogy eltűnt Mejerhold. „Körülöttünk ősz volt és gyerekek, minden kellemes és nyugodt – s ez mégis a Getsemáné kertje volt és ima a pohárért. Néhány nappal később én is ittam ebből a pohárból” – emlékezik vissza erre a pillanatra Ariadna tizenhét év múlva Szibériában.

Paszternak hét évvel később, 1949-ben ugyanezen a kis téren üldögélt szerelmével, Olga Ivinszkajával. FAUST-fordítását mutatta neki. „Bár észrevettem – nem tulajdonítottam jelentőséget annak, hogy leült mellém egy bőrkabátos férfi” – emlékszik vissza évtizedek múlva Ivinszkaja. Még aznap este bevitték a Lubjankába. Öt év lágert kapott.

Ugyanebben az évben tartóztatták le – immár másodszor! – Ariadnát is. Nyolc év láger után mindössze két évet élt viszonylag szabadon. Moszkvába nem engedték; Rjazanyban talált rajztanári állást. S közben szembe kellett néznie azzal, hogy ki mindenkiket vesztett el: anyja felakasztotta magát, apját agyonlőtték, öccse elesett a háborúban. Szerelme pedig pártvonalon Moszkvához kötődött. Megpróbálta rekonstruálni anyja utolsó éveit, utolsó napjait, Jelabugába készült. Jegyzeteit lefoglalták. Örök száműzetésre ítélték, feltették egy hajóra, és Jelabugától igen messzire, északon parancsolták le róla.

Borisz Paszternak kétfelé küldte leveleit: a potymai lágerbe Oljusának és Turuhanszkba Aljusának.

Hét hosszú telet vészelt át Ariadna Szibériában, „háttal az Északi-sarknak, arccal Moszkvának, fejjel – az égnek”. Borisz Paszternak rövid levelei, pénz-, vers- és könyvküldeményei tartják benne a lelket, miközben tönkremegy a szíve, a tüdeje, átfagy, agyondolgozza magát, és piros betűs jelszavakat és nyilván Sztálin-portrékat mázól a település egyetlen kőépületében, a kolostorból lett kultúrházban. A kegyetlen tájat Borisz számára tudta úgy nézni, ahogy – levelei és akvarelljei tanúsága szerint – nézte. A könyveket, a szellemi kapcsolatokat Marina elementaritásával tudta úgy átélni, egzisztenciális élménnyé hevíteni, ahogy arról Paszternaknak beszámolt. A legnagyobb elhagyatottságban bensőséges együttlétet volt képes megvalósítani szerettei szellemével. „Mennyire szeretem, amikor a talpam alatt zörög az avar, és érzem a moha puhaságát – mindig úgy tűnik, hogy anya közel van. A hívők gyászmisét szolgáltattak a megboldogultaknak, én pedig anyára emlékezve elmegyek az erdőbe, és ott, élő az élő fák között, rá gondolkok, nem is »gondolok«, hanem valamiképp szívvel-lélekkel, teljesen vele vagyok.”

Hitt a szabadulásban. Még '49-ben, Rjazanyban, öt nappal a második letartóztatása előtt eljött hozzá álmában az anyja, és pontosan megjósolta a napot – február 22-ét –, amikor érte jönnek, és azt is megmondta neki, hogy az út eleinte iszonyúan nehéz lesz, de mindez elmúlik, mint a „tavaszi esők”, s aztán minden rendbe jön, „vsze bugyet haraso...”.

A kétségbeesés és a kiúttalanság pillanataiban Ariadna anyjával beszélgetett. Paszternakhoz inkább a szellemi felemelkedés, az öröm pillanataiban fordult – kettejük alakja mégis valamiképp összefonódott benne. Amikor levelet írt Borisznak, általa Marina is szólongatta a túlvilági tájakról szerelmét.

Paszternak, a túlélő meg is riadt ettől a nem e világi vonzástól. *„Nehogy azt hidd, hogy regényt kezdeményezek veled, hogy magamba akarlak bolondítani vagy valami hasonló (anélkül is szeretlek) – de lásd, mire vagy képes: a leveled úgy néz rám, mint egy élő nő, van szeme, kézen lehet fogni – s te kétségekkel küzdesz! Én hiszek a te életemben, szegény szenvedő barátnóm, és jól jegyezd meg, amit mondok: még eljön a te idő!...”*

Ariadna felindulva válaszol: *„Istenem, a regény már több mint huszonöt éve tart, s te mind- eddig nem vetted észre... Volt, van és lesz, tízévenkénti – nem gyakoribb – találkozásokkal, néhány ezer kilométernyi – nem kisebb – távolságban, s levelekkel – nem többel, mint amennyit a lelked parancsol. De lehet találkozások és levelek nélkül is – csak a távolságban.”*

Borisz Paszternak nem szokta megtartani a leveleket, könyveket. Ariadna egy alkalommal a szemére is hányt, hogy míg anyja holtában is megőrizte tőle kapott leveleit, ő bezzeg széthányta mind, amit Marinától – Berlinből, Csehszlovákiából, Franciaországból – hozott neki a posta. A szibériai leveleket azonban mégis gondosan félretette. Írónak tartotta Ariadna Efront, aki mindig szégyenkezett dadogása, nyelvének lerongyolódása miatt.

Levelezésük visszatérő motívuma annak kinyilatkoztatása, hogy az írott sorok életfontosságúak ugyan, életjelek, de a kapcsolat ezeknél sokkal tágabb és biztosabb. – *Úgyis mindent tudsz, úgyis örökre összetartozunk.*

Földi jelek, szálak ezek az írott sorok, melyek egy megfoghatatlan, szövevényes és csodálatos összetartozás rejtélyének kapujáig vezetnek.

ARIADNA EFRON LEVELEI BORISZ PASZTERNAKNAK

Pór Judit fordítása

1948. szeptember 5.

Kedves Borisz!

Bocsáss meg az ostoba szójátékért, de: minden fordításod jó, de amit rám fordítottál, az a legjobb. Nem tudom, jól tettem-e, hogy tüstént „ugyanazzal a lépéssel”, ahogy a francia mondja, rohantam a boltba, és vettem magamnak egy kabátot. Akár jól tettem, akár nem, leküzdhetetlen lelki kényszer volt. Aztán mikor már megvásároltam és felvettem, igyekeztem meggyőzni magamat, hogy jól tettem: hiszen nincs kabátom, semmilyen kabátom, és csak a csoda segíthet hozzá, nohát, itt a csoda, szóval jól tettem. Aztán elképzeltem, hogy ez a nagy kalap pénz hogy szívárog el petróleumra, heringre, miegymásra, mit szívárog, folyik! ha nem veszek kabátot. Ugyhogy patyolattiszta lelkiismerettel és könnyű szívvel elindultam, és minden kirakatban megbámultam ma-